

УДК 343.1(477)"192"

Б. Р. Стецюк**ЗАВЕРШАЛЬНІ СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
ЗА КПК УСРР 1922 І 1927 РР.**

Розглянуто три останні стадії кримінального процесу відповідних Кримінально-процесуальних кодексів, дано розгорнуту характеристику кожного з них.

Під завершальними стадіями кримінального процесу у цей період ми маємо на увазі *постанову вироку, касаційний розгляд, виконання вироку*. Згідно зі ст. 324 КПК 1922 р. при ухваленні вироку суд повинен був вирішити наступні питання: 1) чи мало місце діяння, що приписується підсудному; 2) чи містить це діяння в собі склад злочину; 3) чи вчинив зазначене діяння підсудний; 4) чи підлягає підсудний покаранню за вчинене ним діяння; 5) яке саме покарання має бути призначене підсудному і чи підлягає воно відбуттю підсудним; 6) чи підлягає задоволенню заявлений цивільний позов, а якщо позов заявлений не був, то чи належить вжити заходи забезпечення цивільного позову, що може бути заявленим; 7) як вчинити з речовими доказами; 8) на кого мають бути покладені судові витрати. При винесенні ухвали з кожного окремого питання ніхто із суддів не мав права утримуватися від подання голосу. Голова подавав свій голос останнім. Усі питання повинні були вирішуватися простою більшістю голосів. Суддя, якщо залишився в меншості, мав право викласти в письмовому вигляді свою особливу думку, яка залучалася до вироку, але оголошенню не підлягала. Якщо під час обговорення в дорадчій кімнаті суд визнавав необхідним з'ясувати якусь обставину шляхом передопиту свідків або іншої судової дії, то він, не постановляючи вироку, поновлював судове слідство у справі, надаючи можливість сторонам і підсудному дати додаткове пояснення з приводу знову виконаних дій.

Суд виносив один із трьох видів вироків: 1) про виправдання підсудного в тих випадках, коли не доведена подія злочину, йому приписуваного, або не доведена участь підсудного у вчиненні злочину, або коли діяння, що вчинив підсудний, не містить у собі складу злочину; 2) про звільнення підсудного, визнаного винним, від покарання за амністією або давністю; 3) про призначення підсудному покарання.

У випадках, коли суд за внутрішнім своїм переконанням, оснований на обставинах справи, визнавав справедливим не піддавати підсудного покаранню, він міг, виклавши підстави своєї постанови, увійти з клопотанням у Президію Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про звільнення засудженого від покарання.

Вирок мав бути написаний рукою одного із суддів і підписаний усіма суддями, які брали участь в його постановленні. Після підпи-

сання вироку суд повертався в зал засідання, де голова прочитував привселюдно вирок ім'ям УСРР.

Досить детально законодавець регулював питання оскарження судового рішення. Скарги на вироки народного суду могли бути подані кожною із зацікавлених сторін лише з приводу формального порушення прав та інтересів відповідної сторони під час провадження у справі або розгляду справи на суді та іменувалися касаційними скаргами і не могли торкатися суті вироку (ст. 353 КПК 1922 р.).

Усі інші скарги, подані на визначення і постанови народного суду, іменувалися приватними скаргами. Скарги на вирок, подані прокурором, іменувалися касаційними протестами, а інші – приватними протестами. Прокурор мав право подавати касаційні протести і з приводу порушення прав та інтересів усіх сторін, які брали участь у процесі.

За КПК 1927 р. всі скарги і протести на вироки народного суду і на постанови народного судді могли бути подані до окружного суду в надто короткий строк (протягом 7 днів з дня їх винесення).

В окремій главі (глава XXVI) регулювалися питання особливого провадження народного суду – про заочні вироки, про чергові камери народного суду, про судові накази, а також питання провадження за обставинами, що знов відкрилися (глава XXVII).

Положення яке позбавляло сторони права оскаржити вирок суду по суті (тобто з питання про необґрунтоване засудження підсудного, про застосування до нього покарання, що не відповідає тяжкості вчиненого злочину), явно суперечило вказаним у ст. 359 КПК підставам для відміни вироків у касаційному порядку.

Такими підставами для відміни вироків у касаційному порядку були:

1) недостатність і неправильність проведеного слідства; 2) істотне порушення форм судочинства; 3) порушення або неправильне застосування закону; 4) явна несправедливість вироку. Вирок в усякому разі підлягав відміні: 1) при неправильному складі суду; 2) у разі неприпинення справи судом за наявності умов, що обов'язково спричиняють припинення; 3) при розгляді справи у відсутності підсудного, коли такий розгляд згідно із законом не допускається; 4) у разі розгляду без участі захисника справи, в якій участь захисника є обов'язковою [1].

Якщо скласти дані у справах, призупинених суддями під час розпорядливих засідань, і виправдувальні вироки, то вийде, що 40 % від загального числа справ, надісланих слідчими до судів, завершилися засудженням підсудних. Така статистика була особливо волаючою в контексті інквізиційної системи правосуддя, що припускала, як відомо, що розслідування повинно виробити правдоподібні висновки по суті справи, закріплені у письмовій формі. Важко сказати, якою мірою виправдувальні вироки були заслуженими. За часів непу прокурори майже ніколи не опротестовували

виправдувальні вироки у вищих інстанціях. З іншого боку, розгляд касаційних скарг, поданих захистом по суті засудження, нерідко показував, що багато суддів байдуже ставилися до вимог надання доказів або дотримання процесуальних норм [2].

Зведена статистика про частку кримінальних справ, розглянутих у касаційному порядку, дає таку картину. У 1926 р. на касацію надійшло 20 % усіх вироків, винесених низовими, народними судами, і 30 % – винесених губернськими судами. Касаційні колегії, розглядаючи ці скарги і протести, залишили чинними 57,3 % вироків нарсудів і 71 % вироків губернських судів (дані на 1927 р.). Розглядаючи хід судового розгляду, касаційні колегії приділяли переважну увагу документації і тільки у виняткових випадках удавалися до участі в розгляді представників звинувачення і захисту. Справи піддавалися перегляду передусім тому, що документи, що додавалися, не відповідали духу і букві обвинувальних висновків або вироків [3]. Іноді обґрунтуванням для перегляду служило виявлення процесуальних порушень. Однак це траплялося тільки тоді, коли (згідно з директивою Верховного Суду) встановлювалися факти нанесення шкоди якості представлених судових доказів [4].

Якщо порівняти дані про частоту касаційних скарг і протестів і про їх результативність, то виявиться, що зміна вироків сталася в 9,1 % випадків, розглянутих нарсудами, і в 10 %, розглянутих губернськими судами. Для більшості сучасників подібні цифри здавалися досить високими, і, на їх думку, вони свідчили про незадовільну роботу суддів. Якщо припустити, що вироки судів головним чином оскаржили засуджені, засуджені до позбавлення волі, то вийде, що в перше десятиліття радянської влади правом оскарження скористався один із двох засуджених до позбавлення волі. Один з чотирьох засуджених, у свою чергу, міг у результаті подібних касаційних скарг добитися певного успіху. Звичайно, що позказники касацій варіювалися залежно від районів країни. У Ленінграді, де окремі судді в народних судах мали формальну юридичну освіту, в 1926 р. тільки 8,7 % їх вироків були оскаржені [5]. У тому ж році в Харкові були оскаржені 42 % вироків народних судів [6].

Слід зазначити, що судові процеси в той час широко висвітлювалися у пресі і фактично в кожному номері газети можна знайти опис деяких стадій кримінального процесу. Наприклад, газета «Пролетарий» (Харків) в одному з номерів за жовтень 1923 р. описувала суд над якоюсь Самойловою, яка гнала самогон. Спочатку вона була засуджена до одного року примусових робіт умовно, але продовжувала свій «злочинний промисел». Міліція склала на неї 2 протоколи, проте й після цього вона не припинила своєї діяльності, у неї знову знайшли велику кількість самогону. Народний суд засудив її до 3 років позбавлення волі. Вона подала касаційну скаргу, посилаючись на те, що на її утриманні знаходяться маленькі діти. Однак касаційна інстанція не лише не відмінила вирок, але й зробила його суворішим. Самойлова була засуджена до 3 років

ув'язнення з конфіскацією майна, дітей віддали на утримання держави, у дитячий будинок [7].

Законодавець передбачав також провадження в губернському суді в порядку нагляду (ст. 358 КПК 1922 р.) Так, голові губернського суду, губернському прокуророві і дільничним прокурорам, що знаходяться в повітах, районах, дільницях, належало право витребування провадження у будь-якій справі і на будь-якій стадії процесу для огляду його в порядку нагляду. Відомий зарубіжний правознавець М. Карадже-Іскров зазначав, що Кримінально-процесуальний кодекс надає широкі повноваження прокуратурі, головам верховного суду і обласних судів у питанні нагляду за рішеннями, які набули чинності [8, с. 260].

Що стосується Верховного Суду УСРР, то касаційні скарги, що надходили до Верховного Суду, і протести на вироки губернських судів і трибуналів розглядалися в касаційній колегії Верховного Суду в порядку надходження. Справи, у яких винесені вироки, що засуджують до вищої міри покарання (до розстрілу), підлягали виділенню і направленню до слухання з таким розрахунком, щоб з моменту надходження справи і до з'ясування у ній визначення касаційної колегії, не минуло більше за один тиждень.

У разі визнання явної невідповідності призначеного покарання діям засудженого касаційна колегія або ухвалює відміну вироку і передачу справи для нового розгляду до іншого губернського суду чи трибуналу, або до того ж губернського суду чи трибуналу в іншому складі суддів, або ж змінює вирок і пом'якшує покарання на свій розсуд у межах, установлених відповідною статтею Кримінального кодексу. Визнавши необхідним пом'якшити покарання в розмірі не передбаченому відповідною статтею Кримінального кодексу, касаційна колегія могла входити з відповідним поданням у Президію Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.

Голові Верховного Суду, його заступникові, Прокурору Республіки і його помічникові, що знаходились при Верховному Суді, належало право витребування будь-якої справи з провадження будь-якого суду Республіки і призупинення вироку для перегляду його в порядку нагляду. Усякий суд негайно після отримання вимоги про вислання справи супроводить таке, призупинивши у ній провадження. Закон регулював також питання про відновлення справ.

Провадження в судовій, військовій і військово-транспортній колегіях Верховного Суду, що діяли як суди першої інстанції, визначалося правилами, встановленими для провадження справ у губернських судах. Проте вироки вказаних колегій не підлягали оскарженню в касаційному порядку і могли бути відмінені або змінені лише пленумом Верховного Суду в порядку нагляду. Прокуророві Республіки, прокуророві Верховного Суду, прокурорам колегій і їх помічникам, останнім у тому випадку, якщо вони безпосередньо брали участь у судовому засіданні, надавалося право оскаржити у пленум Верховного Суду вироки судової, військової, військово-

транспортної колегії, проте лише в частині, що стосується неправильного застосування закону при визначенні покарання, впродовж 24-х годин з моменту проголошення вироку.

Виконання вироків у даний період регулювалося кількома галузями законодавства: кримінально-процесуальним і – в основному – виправно-трудовим. І якщо в першому випадку, як зазначалося, специфіка щодо стосунків осіб, засуджених за державні злочини, не виділялася, то у виправно-трудовому законодавстві це мало місце.

Виконанню вироків у КПК УСРР 1922 р. була присвячена глава XXXII (у КПК 1927 р. – розділ 32). У 1926 р. до ст. 470 КПК було внесено зміни, які передбачали порядок звернення вироку до виконання. Зокрема, вказувалося, що вирок звертає до виконання суд, що його постановив. Для цього суд надсилає копію вироку місцям ув'язнення, міліції та іншим органам, що на них покладено фактичне виконання вироку [9]. У ст. 382 КПК 1927 р. вказувалося, що судовий вирок виконується негайно після набуття ним законної чинності. Вирок виправдовувальний або такий, що звільняє від покарання, виконується головою негайно після проголошення вироку. Нагляд за правильним виконанням вироку здійснюється прокуратурою.

Закон допускав відстрочення виконання вироку в таких випадках: 1) у разі хвороби засуджених, що перешкоджає відбуттю ними покарання, таке відкладається до їх одужання; 2) якщо вагітність засудженої є перешкодою до відбуття нею покарання, то таке відкладається до того, як мине 2 місяці після пологів; 3) коли негайне відбуття покарання може спричинити особливо тяжкі наслідки для осудженого або його сім'ї, з причини особливих обставин або особливих умов його положення, як от: пожежі або інших стихійних лих, тяжкої хвороби або смерті єдиного працездатного члена сім'ї і т. д. Якщо особа, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, була поміщена в лікувальний заклад, зважаючи на психічну або іншу хворобу, то час, проведений засудженим у лікувальному закладі, зараховувався у строк покарання. Ув'язнені, хворі душевною хворобою або важкою невиліковною недугою, згідно з висновком про те лікарської комісії, підлягали розгляду суду, що ухвалив вирок, на предмет переведення їх у спеціальні психіатричні або інші лікарні або про умовне дострокове їх звільнення.

КПК УСРР 1922 р. (ст. 473) визначав підстави умовного дострокового звільнення. Так, умовне дострокове звільнення могло настати лише після відбуття присудженим до позбавлення волі або примусових робіт не менше половини терміну покарання, за винятком випадків тяжкої невиліковної або душевної хвороби, коли умовне дострокове звільнення могло бути застосоване судом і до закінчення половини терміну покарання. У 1927 р. до цієї статті були внесені зміни, які передбачали, що умовне дострокове звільнення могло настати, коли б засуджений відбув не менше 1/3 терміну позбавлення волі [10]. У разі зарахування до терміну покарання у

вигляді позбавлення свободи часу, проведеного засудженим під вартою до набуття вироком чинності, необхідний для застосування умовного дострокового звільнення термін обчислював з усього покарання, спочатку призначеного судом до зарахування попереднього ув'язнення. При цьому в зазначений термін зараховувався час, проведений засудженим під вартою до набуття вироком чинності.

Що стосується штрафу як виду покарання, то він (так само, як і судові витрати) стягався з майна засудженого судовим виконавцем або міліцією. Сплата штрафу могла бути відстрочена або розстрочена на строк до шести місяців у тих випадках, коли негайна сплата штрафу була неспосильною для засудженого.

Згідно зі змінами до ст. 477 КПК 1922 р., внесеними у 1927 р. [10], усі питання про відстрочення виконання вироку, про відстрочення і розстрочення сплати штрафу, про заміну штрафу примусовою роботою, про умовне дострокове звільнення, а також усякого роду сумніви і спори, що виникали під час виконання вироку, вирішувалися судом, що ухвалив цей вирок.

Згідно з тими ж змінами до ст. 479 клопотання про умовне дострокове звільнення осіб мали розглядати не пізніше, як у місячний термін з дня надходження клопотання [10].

За даними А. Я. Естріна, в 1922–1925 рр. число осіб, засуджених до страти, склало 0,1 відсотка від загального числа засуджених, а в 1926–1930 рр. – менше 0,1 відсотка [11, с. 229]. Це було, звичайно, менше, ніж у попередні роки, зв'язані з найгострішими суспільними, економічними і військовими потрясіннями: 1919 р. – 14 %; 1920 р. – 11 %; 1921 р. – 5 %; 1922 р. – 1 % [12, с. 43]. Перевірка Наркомату робітничо-селянської інспекції у 1927 р. встановила «факт зростаючого завантаження в'язниць». Пояснювалося це не стільки зростанням рівня злочинності, скільки «захопленням судів переважним застосуванням безумовного позбавлення волі серед інших видів репресій» [13].

За способом регулювання правового становища засуджених до кодексу був включений також розділ V («Порядок відбуття покарання»), де встановлювалося, що нагляд і керівництво виконанням вироків до позбавлення волі і примусових робіт покладається на Центральний виправно-трудоий відділ НКЮ і його органи на місцях, які здійснюють своє керівництво через губернські розподільні комісії, спостережливі комісії при окремих ВТУ і бюро примусових робіт через відділи праці. (У подальших кримінально-правових актах подібних норм уже не буде, оскільки останні виділяються в самостійні правові акти).

Як приклад судочинства за КПК 1922 р. можна навести матеріали з архівної кримінальної справи щодо перевищення влади співробітниками Харківської міліції Н. Ф. Федосовим та І. Я. Байдою. У червні 1922 р. ці 2 працівники міліції, перебуваючи у нетверезому стані, намагалися вдертися до квартири якогось Баранникова в м. Харкові, заявляючи, що їм треба зробити у нього обшук. На шум

вийшов його сусід Д. І. Федотов – слюсар заводу «Електросила» (нині Харківський електромеханічний завод), який почав вимагати ордер на обшук. Ордер не було пред'явлено, роздязненого Федотова вивели з будинку, почали бити, в тому числі руків'ям нагана. Однак це побачили люди, які були на вулиці, міліціонери кинули Федотова і втікли. Федотов прибіг до помічника начальника міліції 9-го району м. Харкова Сабілова, який затримав та роззброїв міліціонерів.

Архівна кримінальна справа починається з листа бюро комуністичного осередку заводу «Електросила» до ревтрибуналу при губвикономкомі з проханням розслідувати справу робітника заводу Федотова і притягнути міліціонерів до суворої відповідальності. Цей лист є дуже характерним для того часу і не випадково знаходиться архівній кримінальній справі на першій сторінці. Фактично з цього листа і починається стадія порушення кримінальної справи, хоча у справі є й постанова слідчого про прийняття справи до провадження (31.10.1922) Не дивує й те, що ще до суду орган низової компарторганізації вимагає суворо покарати міліціонерів. Ці події відбувалися ще до прийняття КПК 1922 р., але провадження справи відбувалося вже після того, як КПК набув чинності. У матеріалах справи є протоколи допитів обвинувачених, постанова про пред'явлення обвинувачення і обрання запобіжного заходу – підписки про невиїзд, сама підписка про невиїзд; протокол допиту свідка, протокол очної ставки між свідком та обвинуваченим Федосовим. Далі у справі знаходиться протокол пред'явлення слідства, датований 6 січня 1923 р., витяг з протоколу розпорядчого засідання Харківського губтрибуналу, який затвердив обвинувальну постанову помічника прокурора і призначив справу до слідства, залишивши запобіжний захід незмінним. Після цього слідчий у цій справі Аксельрод написав заключну постанову, де виклав суть справи і, керуючись ст. 210 КПК, постановив віддати під суд Н. Ф. Федосова та І. Я. Байду за обвинуваченням обох у тому, що «будучи міліціонерами Червоної міліції, дискредитують владу, перевищуючи таку, тобто здійснили дію, яка явно виходить за надані їм повноваження і права та супроводжується насиллям і застосуванням зброї» [14, арк. 62–63]. Помічник прокурора Харківського губтрибуналу Козаренський у своїй постанові встановив, що обвинувальний висновок відповідає вимогам ст. 214 КПК і обставинам справи, запропонував Розпорядчому засіданню затвердити вказаний висновок і віддати обвинувачених під суд, змінивши запобіжний захід на арешт. Судове засідання, яке розпочалося 30 січня 1923 р., заслухало показання підсудних, свідків, дебати сторін, останнє слово підсудних. Федосов був засуджений до 4 років ув'язнення, але, враховуючи амністію до 5-річчя Жовтневої революції, отримав 2 роки позбавлення волі і 2 роки поразки в правах. Його співучасник Байда відповідно – 3 роки і 1,5. Прохання засуджених про помилування було відхилено Президією ВУЦВК

[14, арк. 1–74]. Отже, можна відзначити, що провадження цієї справи в цілому здійснювалося відповідно до КПК 1922 р.

Таким чином, завершальні стадії кримінального процесу за КПК 1922 і 1927 рр. були відносно самостійними його частинами, кожна з яких мала власне завдання, специфічне коло процесуальних засобів діяльності і проходила притаманні лише їй етапи.

Список літератури: 1. Кримінально-процесуальний кодекс // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1922. – № 41. – Ст. 98. 2. Полевой-Генкин М. Деятельность низовой (уездной и районной) прокуратуры / М. Полевой-Генкин // Ежедельник советской юстиции. – 1927. – № 38. – Ч. 2. – С. 1176–1178. 3. Гайлис К. Доклад о работе Уголовно-Кассационной Коллегии Верховного Суда за 1928 г. / К. Гайлис // Судебная практика. – 1929. – № 10. – С. 8–14. 4. Чельшев М. Пять лет работы УКК Верховного Суда РСФСР / М. Чельшев // Рабочий суд. – 1928. – № 8–9. – С. 677–684. 5. Нахимсон Ф. М. Работа судебно-следственных органов Ленинградской губернии за 1926 год / Ф. М. Нахимсон // Рабочий суд. – 1927. – № 4. – С. 258–260. 6. Сорок семь тысяч неразрешенных судебных дел // Правда. – 1926. – 27 окт. 7. Е. Г. Лишение свободы, имущества и детей / Е. Г. // Пролетарий (Харьков). – 1923. – 6 сент. 8. Мельник Р. Новый взгляд на стару статтю (до аналізу наукової спадщини М. Карадже-Іскрова) / Р. Мельник // Право України. – 2010. – № 2. – С. 258–266. 9. Про зміну ст.ст. 470 Кримінально-процесуального кодексу УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1926. – № 16. – Ст. 123. 10. Про зміну ст. 473, 477 і 479 Кримінально-процесуального кодексу УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 8. – Ст. 50. 11. Эстрин А. Я. Развитие советской уголовной политики / Эстрин А. Я. ; под ред. Крыленко Н. В. – М. : Сов. законодательство, 1933. – 244 с. 12. Тарновский Е. Судебная репрессия в цифрах за 1919–1922 гг. / Е. Тарновский // Ежедельник советской юстиции. – 1922. – № 44/45. – С. 43–44. 13. Зенькович В. Низовая сеть суда, следствия и прокуратуры (по материалам НК РКИ СССР) / В. Зенькович // Ежедельник советской юстиции. – 1927. – № 36. – С. 1112. 14. Державний архів Харківської області, ф. Р-870, оп. 1, спр. 1, арк. 1–74.

Надійшла до редколегії 25.12.2012

Рассмотрены три последних стадии криминального процесса соответствующих Криминально-процесуальных кодексов, дана развернутая характеристика каждого из них.

Three last stages of criminal process of the corresponding Criminal procedure codes are examined; the unfolded description each of them is given.